

İSMÂİL-İ ANKARAVÎ'NİN MİFTÂHÜ'L-BELÂGA VE MISBÂHÜ'L-FESÂHA'SINDAKİ İSTİLAHLAR TERMS IN İSMÂİL-İ ANKARAVÎ'S MİFTÂHÜ'L-BELÂGA AND MISBÂHÜ'L-FESÂHA

Fatih ÜLKEN**

Öz

İsmâil-i Ankaravî onyedinci yüzyılın çok sayıda eser kaleme almış müelliflerindedir. Onun kaleme almış olduğu eserlerden birisi de belâgat sahasına ait *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*'dır. *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*, İsmâil-i Ankaravî'nin 'Hatib' veya 'Hatib-i Dımuşkî' lakabıyla tanınan Kazvî'nin *Telhîs* adıyla meşhur olan *Telhîsü'l-Miftâh*'i ile daha çok 'Hâce-i Cihân' olarak bilinen Mahmûd-ı Gâvân'ın *Menâzirü'l-İnşâ*'sından yararlanarak meydana getirmiş olduğu bir eserdir. Ankaravî, *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*'yı *Telhîs*'i anlamakta ve kavramakta güçlük çeken Derviş Âmil ve Muhammed Sâdık Çelebi için kaleme almıştır. Eser, dört 'bâb' ve bu 'bâb'ların içinde yer alan muhtelif 'fasl'lardan meydana gelmiştir. Biz bu çalışmamızda söz konusu 'bâb'larda ve 'fasl'larda işlenen konulara dair istihlaları bir araya getirerek *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*'nın terimler sözlüğünü ortaya koymaya çalıştık. Alfabetik olarak düzenlediğimiz bu sözlükte eserin çeşitli yerlerinde 'ilm-i belâgat', 'fünûn-ı belâgat', 'fenn-i fesâhat', 'fenn-i bedî' ü beyân', 'san'at-ı şî'r', 'aksâm-ı şî'r', 'sanâyi-i şî'riyye', 'ma'rifet-i inşâ', 'fünûn-ı inşâ' şeklinde geçen ilimlerle ilgili istihlalar ve bunların tanımları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsmâil-i Ankaravî, Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha, İstilah, Belâgat, Fesâhat, Meânî, Beyân, Bedî, İnşâ.

Abstract

İsmâil-i Ankaravî is one of the most productive authors of the seventeenth century. One of his works is *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* which belongs to the field of eloquence. Ankaravî wrote *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* using both Kazvî's *Telhîsü'l-Miftâh* and Mahmûd-ı Gâvân's *Menâzirü'l-İnşâ*. Ankaravî wrote *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* for Derviş Âmil and Muhammed Sâdık Çelebi who had difficulties in comprehending the *Telhîs*. *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* consists of four 'bâb's and various 'fasl's. This article is an attempt the glossary of terms of *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*. In this glossary, which is organized alphabetically, there are the terms and their definitions about the sciences such as 'belâgat', 'fesâhat', 'meânî', 'beyân', 'bedî', 'inşâ'.

Keywords: İsmâil-i Ankaravî, Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha, Term, Belâgat, Fesâhat, Meânî, Beyân, Bedî, İnşâ.

Giriş

Doğduğu yer olan Ankara'ya nisbetle 'Ankaravî', bir Mevlevî şeyhi olması hasebiyle 'Şeyh İsmâil-i Ankaravî' veya 'İsmâil Dede', 1019/1610'dan ölüm tarihi olan 1041/1631'e kadar aralıksız yirmi bir yıl şeyhliğini yaptığı Galata Mevlevihânesi'nin yapılış tarihine (897/1491) delâlet eden 'er-Rusûh' kelimesini 'Rusûhî' şeklinde şiirlerinde mahlas olarak kullandığı için 'Rusûhî Dede' veya sadece 'Rusûhî', Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sine yazdığı başarılı şerhin kendisine sağladığı şöhret sebebiyle 'Hazret-i Şârih' veya 'Şârih-i Mesnevî' gibi adlar ve lakaplarla anılan İsmâil-i Ankaravî onyedinci yüzyılın çok sayıda eser kaleme almış müelliflerindedir.¹ Onun kaleme almış olduğu eserlerden birisi de belâgat sahasına ait *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha*'dır.

1. Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha

1284/1867 tarihli matbu nüshasının başında "Şârih-i Meşnevî eş-Şeyh İsmâ'il-i Ankaravî 'aleyhi rahmetü'l-bârî hazretleri Hâce-i Cihân'ın Menâzirü'l-İnşâ'sını me' haz ittihâz iderek hüsn-i te'lîfe himmet eylemiş olduğu işbu Miftâhü'l-Belâga nâm kitâb-ı ma'ârif-nişâb ki fi'l-haқиka fenn-i bedî' ü beyânda lisân-ı Türkî üzere yazılmış olan kitâbların birincisi ve tarîk-i edebiyâtda açılmış olan ebvâb-ı belâgatın eñ evvelkisi dinmege sezâ ve hâşişgerân-ı şî'r ü inşâ için mü'tâlâ'aya şâyân bir yâdigâr-ı cihân-bahâdır."

* Bu yazı şu yüksek lisans tezlerinin kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi ve yeni bilgilerin ışığında değerlendirilmesi suretiyle oluşturulmuştur: ÜLKEN, Fatih (1990). *Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha'sı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.; SUMMAK, Abdülkadir (1999). *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha - Transkripsiyonlu Metin-*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

** Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ İsmâil-i Ankaravî ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için şu eserlere bakılabilir: CEYHAN, Semih (2005). *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.; TANYILDIZ, Ahmet (2010). *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.; ÜLKEN, Fatih (1990). *Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha'sı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.; SUMMAK, Abdülkadir (1999). *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha -Transkripsiyonlu Metin-*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.; YETİK, Erhan (1991). "Ankaravî, İsmail Rûsûhî" *TDVİA*, C. 3, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları; YETİK, Erhan (1993). *İsmail-i Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İşaret Yayınları.

(Ankaravî, 1284: 1) şeklinde takdim edilen *Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhü'l-Fesâha*, İsmâil-i Ankaravî'nin 'Hatîb' veya 'Hatîb-i Dımışkı' lakabıyla tanınan Kazvîni²'nin *Telhîs* adıyla meşhur olan *Telhîsü'l-Miftâh*³ ile daha çok 'Hâce-i Cihân' olarak bilinen Mahmûd-ı Gâvân⁴'ın *Menâzirü'l-İnşâ*⁵'sından yararlanarak meydana getirmiş olduğu bir eserdir.

2. Eserin Te'lif Sebebi ve Muhtevası

Ankaravî, bu eseri "zübde-i evlâd-ı ma'nevî ve zümre-i ahfâdınıñ eşlahı ve ehl-i talebi" olarak nitelendirdiği Derviş Âmil ve Muhammed Sâdık Çelebi için kaleme almıştır. Şöyle ki vaktiyle Derviş Âmil ve Muhammed Sâdık Çelebi 'san'at-ı şî'r', 'ma'rifet-i inşâ', 'ilm-i belâgat' ve 'fenn-i fesâhat'a merak salıp Şeyh İsmâil-i Ankaravî'den 'Hatîb-i Dımışkı'nin bu konulara dair önemli eseri *Telhîs*'i okumak isterler. Fakat 'Hatîb-i Dımışkı'nin belâgata dair Arapça yazılmış bu zor eserinin içindeki ince manaları anlayıp kavramakta güçlük çekerler. Ankaravî de bunun üzerine hem onlara hem de onlardan başka belâgat ve fesâhata talip olanlara kolaylaştırmak için *Telhîs*'in 'bedî' ve 'beyân' ilimlerine ilişkin kısımlarını özetleyerek Türkçe'ye tercüme eder. Ankaravî bu durumu *Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhü'l-Fesâha*'nın 'sebeb-i te'lif' kısmında şu sözlerle anlatır:

"Zübde-i evlâd-ı ma'nevî ve zümre-i ahfâdınıñ eşlahı ve ehl-i talebi ya'nî Dervîş 'Âmil ve Muhammed Şâdık Çelebi yesserallâhu lehümü'l-'ilmü'l-edebî vaktâ ki şan'at-ı şî'r ve ma'rifet-i inşâya tâlîb ve 'ilm-i belâgat ve fenn-i fesâhata râğîb olup bu fakîr-i Mevlevî a'nî Şeyh İsmâ'îl-i Ankaravî'den Hâtîb-i Dımışkı'niñ ağmağ-ı muşannefâtından olan metn-i Telhîş'i ta'allüme şürû' idüp hâlbuki anlarıñ ol fende yedleri kaşîr olduğından ol kitâb-ı belâgat-nişâbda münderic bulunan ma'ânî-i dağkanuñ fehmi zihnlere 'asîr geldiği cihetle 'ilm-i mezkûra iştiğâlden sîr ü melûl olmuşlar idi. Bu fakîr-i keşîrüt-tağşîriñ derûnında şefkat-ı fıtrîyye ve merhâmet-i cibillîyye cûşa gelüp anlara ve anlardan gayrı tâlîb-i belâgat u fesâhat olanlara teshîl itmek için ol kitâb-ı bedî'ü'l-esâsîñ bedî' ü beyânına müte'allik olan ve fenlerinden tullâba ehemmi ü elzem olan ebyât u kelimât telhîş ü iktibâs kılınup Türkî 'ibârât üzere terceme vü tefsîr olındı ve büleğâ vü

² "Kazvîni, Hatîb', Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî (ö. 739/1338). 22 Şâban 666'da (7 Mayıs 1268) Musul'da doğdu. Uzun yıllar Şam Emevîyye Camii'nde hatiplik yaptığı için "Hatîb" ve "Hatîbü Dımışk" unvanıyla tanınır. Arapça'nın yanında Türkçe ve Farsça da bilen Kazvîni başta Arap belâgati olmak üzere Arap dili, fıkıh, fıkıh usulü ve kelâm sahalarında zamanında otorite kabul edilmiştir. Belâgati sadece yaşanan, tadılan, fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkarıp belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına, özellikle ana dili Arapça olmayanlara da kolaylıkla anlatılabilen ilmi bir disipline dönüştüren Kazvîni'dir. Belâgatın birçok konusunda Sekkâkî'nin görüşlerini reddedip orijinal görüşler ortaya koyan Kazvîni, Sekkâkî'nin beyan ilminin sonunda yer verdiği fesahat ve belâgat konularını girişte ele almış, belâgat ve fesahati kesin çizgilerle birbirinden ayırmıştır. Kazvîni, meânî ilmini mantıkî bir yaklaşımla sekiz temel konuya ayırmış, bu tasnif daha sonraki belâgatçılar tarafından aynen benimsenmiştir. Sekkâkî'nin beyan ilmi tanımını yetersiz görüp onun andığı unsurları kullanarak bu ilmi yeniden tarif etmiştir. Bedî ilminin belâgattan bağımsız bir ilim olarak ele alınışı Kazvîni ile başlamış, bu ilmin daha sonra da kabul edilen tanımı onun tarafından yapılmıştır. Sekkâkî'nin yer verdiği on altı mâna ve dört lafız sanatına on beş mâna ve üç lafız sanatı daha ekleyerek bedî nevilerini otuz sekize çıkarmıştır. Kazvîni bedîi sanatlarda lafız-anlam bütünlüğünü ve lafzın anlama tâbi olmasını savunmuş, sanatı lafzî söz oyunu sanan, mânayı gölgeleyecek derecede lafzî sanatlarda aşırı giden şairleri tenkit etmiştir." (Durmuş, 2002: 156-157).

³ "Telhîsü'l-Miftâh. Sadece et-Telhîs adıyla da tanınan eser, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unun belâgata dair üçüncü bölümünün ihtisarıdır. Şerhi mahiyetindeki *el-İzâh*'ın 724 (1324) tarihli bir nüshası bilindiğine göre eser en az bu tarihten birkaç yıl önce kaleme alınmış olmalıdır. *Telhîs* bir mukaddime ile üç bölüm ve bir hâtîmeden meydana gelir. Kazvîni eserin mukaddimesinde fesahat ve belâgat kavramlarının tanımını, kısım ve şartlarını incelemiş, birinci bölümde meânî, ikinci bölümde beyan ve üçüncü bölümde bedî ilmini ele almış, hâtîme kısmında ise şîir çalıntılarını (serikât) meselesiyle edebî bir parçanın giriş-gelişme-sonuç bölümlerini kapsayan kompozisyon tekniğine dair bazı temel bilgilere yer vermiştir. İlk defa Kalküta'da 1813'te basılan *Telhîsü'l-Miftâh*'ın daha sonra da çeşitli neşirleri yapılmış, üzerinde şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar, nazma çekme, tercüme şeklinde çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir." (Durmuş, 2002: 157).

⁴ "Mahmûd-ı Gâvân', Hâce-i Cihân İmâdüddîn Mahmûd b. Muhammed Gilânî (ö. 886/1481). Behmeni veziri. 814'te (1411) Hazar denizi kıyısındaki Gilân bölgesinde yer alan Gâvân şehrinde doğdu. Mahmûd-ı Gâvân, idarî ve askerî alanda yaptığı yeniliklerle Behmenî Devleti tarihinde önemli rol oynamıştır. Ortaçağ Hindistanı'nda birçok köy ve şehrin sınırlarını tesbit edip gelir miktarını araştırarak ülkenin sistemli bir şekilde ölçülmesini sağlayan ilk vezirlerden biridir. Mahmûd-ı Gâvân'ın mührünü taşıyan ve Orissa Krallığı'nı devleti istilâya çağıran sahte bir mektubun sultanın eline geçmesi onun haksız yere idam edilmesine sebep oldu. Behmenî Devleti Mahmûd'un ölümünden bir yıl sonra parçalanmaya başladı. Mahmûd-ı Gâvân, Dekken'de birçok mimari eser yaptırmış olup bunların en önemlisi ölümünden iki yıl önce Ahmedâbâd'da inşa ettirdiği cami ve medresedir. Ayrıca Fars dilinde özellikle inşâ türünün en iyi örnekleri arasında yer alan bazı eserler ortaya koymuştur. Bunların en meşhuru münşeatını topladığı *Riyâzü'l-İnşâ* adlı kitabıdır. (Haydarâbâd 1948). Mektuplarının yer aldığı *Menâzirü'l-İnşâ* isimli bir diğer eseri de British Museum'da kayıtlıdır. (Rieu, II, 527). Kaynaklarda *Kavâ'idü'l-İnşâ* adlı bir kitabından da bahsedilir." (Kurtuluş, 2003: 361-362).

⁵ "Menâzirü'l-İnşâ adından da anlaşılacağı üzere inşâ ilmine dair bir eserdir. Behmenî Devleti, Mahmûd-ı Gâvân'ın vezirliği sırasında Osmanlı İmparatorluğu'yla elçi teatisinde bulunan Hindistan'daki ilk devlet olmuştur. Çok büyük bir ihtimalle birbirinden çok uzak bu iki devletin kurduğu diplomatik ilişki sayesinde Menâzir'in bir nüshası daha yazarının sağlığında İstanbul'a ulaşmıştır. *Menâzirü'l-İnşâ*, Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yüzyılın ilk çeyreğinde tercüme edilecek kadar, sonraları da hem metninin hem de tercümesinin yayımlanacağı kadar bir popülariteye ulaşmış bir eserdir. Nitekim Taşköprüzâde, *Menâzirü'l-İnşâ*'nın Osmanlı alimleri ve Fars fakılları arasında ne kadar popüler olduğunu Miftâhü's-Sa'âde (I, 182) adlı eserinde belirtir. *Menâzirü'l-İnşâ* İstanbul'da tarihsiz olarak -çok büyük bir ihtimalle de 1860'larda- yayımlanmıştır." (Ferrard, 1984: 20). "Kaşf, kitabın, bir mukaddime, iki makale ve bir hâtîmeden ibâret bulunduğunu yazıyor. Kitabın mukaddimesi yedi fasıl üzere tertîb edilmiştir. Bu fasıllarda inşâ, mevzûu ve gaayesi, belâgat ve fesâhat, istilâhlar, teşbih, istiâre, kinâye, ta'rîz ve telvîh anlatılmaktadır. Bundan sonra 1. makalede, kelâmın taksîmi ve şîir nevîleri, 2. m. de mükâtebelere ve şartları, hâtîmede de hat ve husûsiyetleri bildirilmektedir." (Gölpınarlı, 1971: 414-415).

şu 'arānuñ maḥalle münāsib olan ebyāt-ı belīğası ve Fārsī ve 'Arabī ile cā-be-cā tezyīn ü taḥliye olınuş aqsām-ı şī'ri bilmek ve fūnūn-ı inşāya vākıf u 'ārif olmağ için muqaddime kılındı ve cümle dört bāb ve her bāb içinde bir nice faşl üzere mübtenī olup durıldı ve buña Miftāhü'l-Belāğa ve Mısbāhü'l-Fesāḥa dimekle nām virildi." (Ankaravī, 1284: 3-4).

Miftāhü'l-Belāğa ve Mısbāhü'l-Fesāḥa, Ankaravī'nin "...ve cümle dört bāb ve her bāb içinde bir nice faşl üzere mübtenī olup durıldı" şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı üzere dört 'bāb' ve bu 'bāb'ların içinde yer alan muhtelif 'faşl'lardan oluşmaktadır. Eserdeki 'bāb'ların ve 'faşl'ların başlıkları şöyledir:

El-Bābu'l-Evvel fi Beyāni'l-Kelime ve'l-Kelām [9]

El-Faşlu'l-Evvel fi Beyāni Envā'i'l-İsnād [22]

El-Faşlu's-Şānī fi Ta'rīfi'l-Belāğa [25]

Bāb-ı Şānī 'İlm-i Beyāna Müte'allik Olan Kavā'id ü İştīlāḥatı Beyān Eyler [42]

El-Faşlu'l-Evvel fi Beyāni'l-Ḥaḳīkat ve'l-Mecāz [81]

Faşl-ı Şānī Mecāz-ı Mürseli Beyān Eyler [84]

El-Faşlu's-Şāliş fi Beyāni'l-İstī'āre [87]

El-Faşlu'r-Rābī fi Beyāni'l-Kināye [96]

El-Faşlu'l-Ḥāmis fi Beyāni't-Ta'rīz ve't-Telvīḥ ve'r-Remz ve'l-İşārāt [99]

Bāb-ı Şāliş Şī'riñ Aqsāmını ve Bedī'e Müte'allik Olan Ba'zı Muḥassinātını Beyān Eyler [104]

El-Faşlu'l-Evvel fi Beyāni Māhiyeti's-Sec' ve Ahkāmihī ve Aqsāmihī [126]

El-Faşlu's-Şānī fi Beyāni 'İlmi'l-Bedī' [130]

El-Faşlu's-Şāliş fi Beyāni Ma'rifeti'l-İktibās ve'd-Derc ve Ahkāmihā [145]

Faşlun fi Beyāni Taḳşimi'l-Kelām ilā Vechi Āḥer [164]

El-Bābu'r-Rābī fi Māhiyeti 'İlmi'l-Inşā' ve Mevzū'ihī ve Ta'rīfihi ve Envā'i'l-Mekātib ve'l-Mürāselāt [180]

Faşlun fi Beyāni'l-Aqsām ve'l-Erkān ve Şerā'it mā Yektubu'n-Nāsu Ba'zahum ilā Ba'z [190]

Biz bu çalışmamızda yukarıda başlıklarını verdiğimiz 'bāb'larda ve 'faşl'larda işlenen konulara dair istilahları bir araya getirerek *Miftāhü'l-Belāğa ve Mısbāhü'l-Fesāḥa*'nın terimler sözlüğünü ortaya koymaya çalıştık. Alfabetik olarak düzenlediğimiz bu sözlükte eserin çeşitli yerlerinde 'ilm-i belāğat', 'fūnūn-ı belāğat', 'fenn-i fesāḥat', 'fenn-i bedī' ü beyan', 'san'at-ı şī'r', 'aksām-ı şī'r', 'sanāyi-i şī'riyye', 'ma'rifet-i inşā', 'fūnūn-ı inşā' şeklinde geçen ilimlerle ilgili istilahlara ve bunların tanımları yer almaktadır. Köşeli parantez içindeki rakamlar İstanbul'da Tasvīr-i Efkār matbaasında 1284/1867 tarihinde basılan nüshanın sayfa numaralarını göstermektedir.

3. Miftāhü'l-Belāğa ve Mısbāhü'l-Fesāḥa'daki İstilahlar

'**alem**': Eger bir kelime mazhar olup bir şey'e delālet kılırsa ve vaz' ḥāşş ve mevzū'un leh daḥı ḥāşş olursa ol kelimeye 'alem dirler ve eger vaz' 'āmm ve mevzū'un leh ḥāşş olursa aña **ism-i mevsūl** ve **ism-i işāret** ta'bīr iderler ve eger mazhar olmazsa aña **zāmīr** dirler. [13]

'**arīza**': bkz. menşūr

'**arz**': bkz. menşūr

'**cāmi'ü'-kelim**': Eger kelām lafz-ı yesīrde ma'ānī-i keşīreye delālet kılırsa büleğā aña cāmi'ü'l-kelim dirler. [172]

'**cinās**': Vücūh-ı muḥassināt-ı kelāmdan nev'-i lafzī ki bundandır cinās. Beyne'l-lafzeyn ol iki lafzıñ telaffuzda veyā kitābetde birbirine müşābih olmasıdır ekser ḥurūfı müttefik olmağ üzere ve yedi kısma münkasım olur. Evvelen **tecnīs-i tām**dır ve tecnīs-i tām oldur ki iki lafz veyāḥud daḥı ziyāde telaffuzda ve kitābetde ve ḥarekātde ve sekenātde ve 'aded-i ḥurūfde bir ola ve ḥiçbirisinde terekkeb olmaya [134] ve sāniyen **tecnīs-i nākış**dır ve tecnīs-i nākış oldur ki iki lafz ḥurūfde bir olalar ammā ḥarekāt u sekenātde muḥālif olalar ve ba'zı fuzalā buña **tecnīs-i muharref** didi hey'etlerinde inḥirāf olduğundan ötüri ve sālişen **tecnīs-i zā'id** buña **tecnīs-i müzeyyel** daḥı dirler ki [135] (iki lafz) ḥarekātde ve ḥarfde tamām ittifaḳ olduğundan soñra birisiniñ āḥirinde ziyāde ḥarf gele. Buña zā'id didiler āḥirinde ziyāde ḥarf olduğundan ötüri ve müzeyyel didiler zeylinde ziyāde olduğü i'tibārla. Ba'zılar müzeyyel iki ḥarf ziyāde olana didiler ve rābī'an **tecnīs-i mükerrer**dir ve tecnīs-i mükerrer oldur ki (iki lafzıñ) birisiniñ evvelinde ziyāde ḥarf ola ve ba'zı fuzalā ziyādelik ortasında olanı daḥı bu kısımdan tıtdı. Ḥāmisen **tecnīs-i mürekkeb**dir ve tecnīs-i mürekkeb oldur ki hemān tecnīs-i tām gibi ola. Telaffuzda ve ḥarekātde ve sekenātde ve 'aded-i ḥurūfde aña müşābehet kıla. Ammā bunuñ bir tarafında veyā iki tarafında terekkeb ola [136] ve sādisen **tecnīs-i mutarraf**dır ve tecnīs-i mutarraf oldur ki (iki lafzıñ) āḥirlerinde olan ḥarfiñ biri muğāyir ola. Eger iki ḥarf muğāyir olsa tecnīs fevt olur. Sābī'an **tecnīs-i ḥatt**dır ve tecnīs-i ḥatt oldur ki hey'etde [137] ve şüretde ve resm-i kitābetde iki lafz veyāḥud daḥı ziyāde birbirine müşābih olalar velākin noḳtada muḥālif olalar. Buña **tecnīs-i tashīf** daḥı didiler. [138]

'**derc**': Derc luğatda bir şey'i dümege ve bir şey'i bir şey'iñ içine idḥāl eylemege dirler ve iştīlāḥda derc ḡayriñ kelāmından bir şey'e kelāmı zāmin kılmakdır şol ḥāletde ki ol ḥük-m-i menşüre veyāḥud emşāl-i meşhüre veyāḥud kelimāt-ı manzūme veyāḥud mesā'il-i 'ulūm veyāḥud iştīlāḥat-ı 'ulūm ola şol vech üzere

ki ol şey gayrıñ kelâmı ola. Bu kayda gayrıñ şî'rini kelâm miyânında irâd eylemeden ihtirâz olındı ki [155] eger öyle olursa aña derc dinmez. [156]

du'â: bkz. istifhâm

edât-ı teşbîh: bkz. müşebbeh

elfâz-ı müterâdife: bkz. müterâdifân

emr: bkz. istifhâm

evveliyât: bkz. muqaddeme-i yakîniyye

fâ'ide-i haber: Şaded-i ihbâr u i'lâmda olan muhbiriñ kelâm-ı haberiden maqşûdı ya bir hükmi muhâtaba ifâde vü i'lâm eylemekdir veyâhud kendünün ol hükme 'âlim olmasını muhâtaba i'lâm u ifâde eylemekdir. Evvele fâ'ide-i haber dirler ve ikinciye **lâzım-ı fâ'ide-i haber** ta'bîr iderler. [21]

ferd: bkz. müfred

fermân: bkz. menşür

feth-nâme: bkz. menşür

garâbet: Garâbet kelime-i müfredeniñ vaḥşî olması zâhîretü'l-ma'nâ olmayup bülegâ katında isti'mâlden vaḥşet kılmasıdır. [39]

gazel: Gazel şol maḥla' şâhibi olan beytlerdir ki anlarıñ vezni ve kâfiyesi müttehîde ola. On iki beyti mütecâviz olmaya ve bu zamânda şart oldur ki beş beytden eḳall olmaya. [105] Ammâ 'Arab katlarında ebyât-ı gâzele 'aded-i mu'ayyen yoḳdur ve gazel luḡatda hadîşü'n-nisâi'l-hüsnâ ma'nâsındır. Ya'nî güzel 'avratlar sözi ve cemâ'at-ı 'Arab ise kelâmalarında sitâyişi ekser nisvâna müt'e'allik edâ idüp ḥiṭâbı mü'enneşe idegemişlerdir. Pes vech-i tesmiye anda vaşf-ı [106] maḥbûb maḥbûbe olduḡı i'tibâriyladır. [107]

haber: Kelâm daḡı iki kısımdır ya haberdır veyâ inşâdır. Eger ol kelâmın ezmîne-i selâşeden birinde ya nisbet-i şübütiyye veyâ nisbet-i selbiyye ile hârice nisbeti olup ve tilke'n-nisbetiñ zâlike'l-hârice muṭâbakatı olur veyâ muṭâbakatı olmazsa aña haber dirler ve illâ aña **inşâ** ta'bîr iderler ve kelâm-ı inşâ'ınıñ şıḳ u kizbe ihtimâli olmaz. Zîrâ inşâ şol nefsi kelâma itlâk olunur ki anıñ hârice nisbeti olmaya gerekse ol nisbetiñ muṭâbakatı olsun ve gerekse olmasun. Pes kelâm-ı inşâ'ınıñ hârice nisbeti olmayınca şıḳ u kizbe daḡı ihtimâli olmaz. [17]

hadesiyyât: bkz. muqaddeme-i yakîniyye

ḥaḳîkat: Bir ma'nâ üzere kelâmın delâleti cüz'ün ol ma'nâ üzere delâlet kılması i'tibâriyla ola veyâhud küllün delâlet itmesi i'tibâriyla ola ve bundan daḡı ḥâlî degildir ki ya bir ma'nâya delâlet eyleye veyâ iki ma'nâya delâlet eyleye veyâhud üç ma'nâya delâlet eyleye yâhud daḡı ziyâdeye. Eger kendünün vaż' olunduḡı yalnız bir ma'nâya delâlet iderse aña ḥaḳîkat dirler ve eger iki ma'nâya delâlet eyleyse pes nazâr olunur aña ki her ikisinde ḥaḳîkat mıdır veyâhud birinde ḥaḳîkat ve birinde gayr-ı ḥaḳîkat mıdır? Eger birinde ḥaḳîkat ve bir gayr ma'nâda gayr-ı ḥaḳîkat ise bu şürette her iki ma'nânıñ ortasında elbette bir 'alâka lâzımdır. Eger ol 'alâka müşâbehet ve mülâzemet cihetinden olmazsa aña **mecâz-ı mürsel** dirler ve eger beynehümâda olan ol 'alâka müşâbehet ve mülâzemet ṭarîkiyle olursa aña **isti'âre** dirler ve eger ikisiniñ miyânında ol 'alâka mülâzemet ḥasebiyle [164] olursa aña **kinâye** dirler ve ol kelâm ki ancaḳ kendünün mevzû'un lehi olan bir ma'nâya delâlet eyleye ki aña ḥaḳîkat dinile. [165] Ayrıca bkz. **ḥaḳîkat:** Ḥaḳîkat ıṣṭilâḥda şol bir ma'nâda müsta'mele olan kelimedir ki ol kelime ol ma'nâ için vaż' olındı ki ıṣṭilâḥdaki teḥâṭub ol ıṣṭilâḥla vâki' olur. [81]

ḥaḳîkat-ı 'akliyye: bkz. isnâd-ı ḥaḳîkî

ḥaḳîkat-ı 'örfiyye-i 'âmme: bkz. menḳül

ḥaḳîkat-ı 'örfiyye-i ḥâşşa: bkz. menḳül

ḥuṭbe: Ḥuṭbe şol bir kelâm-ı menşürdür ki muqaddemât-ı yakîniyyeden ve maḳbûleden ve maznûneden veyâhud şu üçünden birinden terḡîbden veyâ terhîbden ötüri veyâhud her ikisiyle bile ḥamdele vü taṣliye ile muşaddar olduḡı halde te'lîf olunmuşdır ol kelâmın muhâtabı mu'ayyen olmamaḡla bile belki her kim kâbil-i istimâ'dır ol kelâmla muhâtabdır. [181]

iktibâs: İktibâs kabesden müştakdır. Kabes luḡatda âteş şu'lesine ve pâresine dirler ve ıṣṭilâḥda iktibâs Qur'an'dan veyâhud hadîşden kelâmı bir şey'e mutazammın kılmaḡdır ki ol Qur'an'dan veyâhud hadîşden olmaḡ ṭarîkası üzere olmaya. Ya'nî şol vech üzere ola ki [146] kelâmda ol şey'in Qur'an-ı Kerim'den veyâ hadîş-i şerifden olduḡına bir işâret olmaya. Bu kayda şundan ihtirâz olındı ki eṣnâ-yı kelâmda ol muḳtebes olan şey'in Qur'an'dan veyâ hadîşden olmasına işâret ola. [147]

iktibâs-ı aḥsen: İktibâs-ı aḥsen oldur ki anıñ muḳtebes ile muḳtebesün minh miyânında vâki' olan irtibâtı sâmi'i neşâta getüre nuş-ı nâfi' için mü'eddî olan ma'nâsınıñ tazammunı ile bile. [147]

iktibâs-ı ḥâsen: İktibâs-ı ḥâsen oldur ki muḳtebes ile muḳtebesün minh miyânında vâki' olan irtibâtı cihetinden ṭab'-ı sâmi'i neşâta getüre ve ḥâlbuki ol iktibâsın mü'eddâsı şer'-i şerife muḥâlif olmaya. [148]

iktibâs-ı müstehcen: İktibâs-ı müstehcen oldur ki ṭab'-ı selim ol iktibâsın [151] mü'eddâsından müteneffir ola ol mü'eddânın şer'-i kavime muḥâlif olmasından ötüri. [152]

'ilm-i bedī': 'İlm-i bedī' şol 'ilmdir ki anıñla vücūh-ı taḥsīn-i kelām bilinür vuzūḥ-ı delālet ve muḳtezā-yı ḥāle muṭābık olmasına ri'āyetden soñra. Ya'nı şü vücūh-ı muḥassinātdan 'addolınmaz illā şü iki emre ri'āyetden soñra. [130]

'ilm-i beyān: 'İlm-i beyān bir 'ilmdir ki anıñla bilinür ma'nā-yı vāhidi ṭuruḳ-ı muḥtelife vü terākīb-i mütenevvi'a ile irād eylemek ol ma'nā üzere olan delāletniñ vuzūḥında ki ba'zı ṭuruḳ vāzihü'd-delāle ola ol ma'nā üzere ve ba'zısı evzāḥ ola. Vāzih evzāḥa nisbetle fi'l-cümle ḥafī ola ve bu 'ilm ḥaḳīḳat ve mecāz ve isti'āre ve kināye ve tezbāḥden baḥş eyler. [43]

'ilm-i inşā: 'İlm-i inşā bir 'ilmdir ki anıñla ḥuteb ü resā'ilden olan terākīb-i menşüreniñ meḥāsin ü me'āyibi bilinür ḥuteb ü resā'il olduğı cihetden. [180]

iltimās: bkz. istifhām

iltizām mā lā yelzem: bkz. lüzüm mā lā yelzem

īmā: bkz. ta'rīz

i'nāt: bkz. lüzüm mā lā yelzem

inşā: bkz. ḥaber

ism-i işāret: bkz. 'alem

ism-i mevşül: bkz. 'alem

isnād: Isnād aḥad cüz'ini āḥere nisbet eylemekdir. Şu ḥayşiyetden ki muḥāṭaba fā'ide-i tāmme ḥāşıl olup āḥere muntazır olmağa. [17]

isnād-ı ḥaḳīḳī: Isnād daḥı muṭlaḳā eger inşā'ı olsun ve eger ihbārī olsun iki kısma münḳasımdır. Bir kısmına **ḥaḳīḳat-ı 'akliyye** ve isnād-ı ḥaḳīḳī daḥı dirler ki ol fi'li veyāḥud ma'nā-yı fi'li kendü fā'iline isnād eylemekdir eger ol fi'l andan ihtiyārile şādır olsun veyāḥud andan ihtiyārile şādır olmasun ve bir kısmına daḥı **mecāz-ı 'aklī** ve **mecāz-ı ḥükmī** ve **isnād-ı mecāzī** daḥı ta'bīr iderler ve isnād-ı mecāzī oldur ki kendü fā'iline isnād olunmayup belki şol mülābisine isnād olunmaḳdır ki ol fi'l veyā ma'nā-yı fi'l fi'l-ḥaḳīḳa [22] anıñçün binā olunmamış ve andan vücūda gelmemişdir. [23]

isnād-ı mecāzī: bkz. isnād-ı ḥaḳīḳī

isti'āre: İsti'āre şol lafzdır ki isti'māl olunmuş ola aşlı olan ma'nāsına müşābih olan ma'nāda. Ba'zılar daḥı isti'āreyi şöyle ta'rīf eylemişlerdir: İsti'āre müşebbehün bihi müşebbehde isti'māl eylemekdir. Bu ta'rīf üzere mütekellime **müsta'ir** dirler ve müşebbehün bih olan şey'e **müste'ārün minh** dirler ve müşebbeh olan şey'e **müste'ārün leh** ve lafz-ı [87] müşebbehe **müste'ār** ta'bīr iderler. İsti'āre oldur ki sen teşbihiñ iki tarafından birini zıkr eylesen ve anıñla taraf-ı āḥeri murād eylesesin müdde'ī olduğıñ ḥāle müşebbehiñ duḥūlini müşebbehün bihiñ cinsinden. [88] ayrıca bkz. **ḥaḳīḳat**

isti'āre bi'l-kināye: İsti'āre bi'l-kināye şol teşbīhdır ki nefsi mütekellimde muzmer ola ve müşebbehden ḡayrı anıñ erkānından aşlā bir şey taşriḥ eylemeye. Belki hemān müşebbehi zıkr eyleye faḳaṭ ve ol nefste muzmer olan teşbīh üzere müşebbehün bihe muḥtaşş olan bir emri müşebbeh için işbāt eylemeklik delālet kıla. Pes nefste muzmer olan teşbihe isti'āre bi'l-kināye dirler veyā **isti'āre-i mekniyye** tesmiye iderler ve ol teşbīh-i muzmere kināye tesmiye olunması teşbihiñ muşarraḥ olmaduğı sebebledir ve ol müşebbehün bihe muḥtaşş olan emri müşebbeh için işbāt eylemeğe **isti'āre-i taḥyīliyye** dirler müşebbeh müşebbehün bihiñ cinsinden olması taḥyīl olunduğından ötürü. [90]

isti'āre-i mekniyye: bkz. isti'āre bi'l-kināye

isti'āre-i muṭlaḳa: Eger isti'āre müste'ārün leh ve müste'ārün minhe mülāyim bir şey'e muḳārin olmazsa aña isti'āre-i muṭlaḳa dirler. [92]

isti'āre-i mücerrede: Eger isti'āre müste'ārün lehe ve müste'ārün minhe mülāyim bir şey'e muḳārin olursa aña isti'āre-i mücerrede ta'bīr iderler. [92]

isti'āre-i müreşşeḡa: İsti'āre-i müreşşeḡa oldur ki müste'ārün minhe mülāyim olan şey'e muḳārin ola. [93] Zirā isti'āre-i müreşşeḡa aña dirler ki müste'ārün minhe mülāyim ve münāsib bir şey mezkūr ola. [94]

isti'āre-i taḥḳīḳiyye: İsti'āre-i taḥḳīḳiyye ma'nāsı müteḥaḳḳıḳ olduğından ötürü isti'āre-i taḥḳīḳiyye didiler gerekse ol ma'nā ḥissī olmaḳ cihetinden muḥaḳḳaḳ olsun ve gerekse 'aklī olmaḳ cihetinden muḥaḳḳaḳ olsun. [89]

isti'āre-i taḥyīliyye: bkz. isti'āre bi'l-kināye

istifhām: Kelām-ı inşā'ı daḥı ya bir şey'i ṭaleb eylemek [17] üzere delālet eylerse ikiden ḥālī degildir ki maḳşūdātdan ya bir şey'iñ zihnde ḥāşıl olmasındır yāḥud degildir. Bir şey'iñ zihnde ḥuşūli maṭlūb olursa aña istifhām dinür ve eger olmazsa ya maḳşūdātdan bir şey'iñ ḥāricden ḥuşūli veyāḥud 'adem-i ḥuşūlidir. Evvelki kısım eger isti'lā ile olursa aña **emr** dinür ve eger tesāvi ile olursa **iltimās** ta'bīr olunur ve eger ḥuzū' ve 'acz u niyāzla olursa aña **du'ā** tesmiye olunur. İkinci kısım ki maḳşūdātdan bir şey'iñ ḥāricde 'adem-i ḥuşūlidir. Ol daḥı eger isti'lā ile olursa aña **nehı** dinür ve eger tesāvi ile olursa **iltimās** ve eger 'acz u ḥuzū' ile olursa **du'ā** ta'bīr olunur. [18]

işāret: bkz. ta'rīz

iştikāk: İştikāk daḥı muḥassināt-ı lafziyyedendir ve iştikāk oldur ki lafzların ḥurūfı biribirine müteḳārib ü mütecānis ola. Qur'ān-ı 'Azīm'de ve ḥadīs-i şerīfde bu çok vāki' olmuşdır. [138]

ḳalb: ḳalb daḥı muḥassināt-ı lafziyyedendir ve ḳalb aña dirler ki eger kelāmı 'aksine okusañ ya'nı yukarudan aşığa okuduḡuñ gibi ḥarf-i aḥirden başılayup aşığadan yukaruya okusañ bi-'aynihi yine ḥāl öyle ola. [142]

ḳaşıde: ḳaşıde şol birkaç beytlerdir ki maṭla' şāhibidir. Mütteḥidü'l-vezn ve'l-ḳāfiyedir. On iki beytten mütecāvizedir. Fuṣalā-yı 'Acem ḳatlarında nihāyet-i müstaḥsene yüz beyt miqdāri olmaḳdır. Ammā 'inde'l-'Arab ḥadd-i mu'ayyen tutmaz. Nitekim 'Ömer bin Fāriḫ ḫazretleriniñ tā'iyyesi altı yüz beytten ziyādedir. [107]

ḳaḫiyye: Mantıḳiler inşā'ī olan kelāma ḳaḫiyye dimezler ki ḳaḫiyye anlar ḳatında şıdk u kizbe ihtimāli olan kelāmdır. Binā'en 'alā ḫāzā inşā'ıyyātı anlar taşavvurātdan 'addiderler. [17]

kelām: Kelām bir lafzdır ki iki kelimeyi isnādla mutazammın ola. Ba'zılar kelāmı şöyle ta'rīf eylediler ki bu evvelki ta'rīfden aḫşardır. Ya'nı kelām isnādla muttaşif olan şol iki [16] kelimedir ki muḫāṭaba şāḫiḥ süküt ifāde eyleye. [17]

kelāmda belāḡat: Kelāmda belāḡat ol kelāmın feşāḫatıyla bile muḳteḫā-yı ḫāle muṭabıḳ olmasındır. [25]

kelāmda feşāḫat: Kelāmda feşāḫat ol kelāmın za'f-ı te'līfden ve tenāfir-i kelimātdan ve ta'ḳid-i lafzı ve ma'nevīden ḫāliş olmasındır anıñ feşāḫatıyla bile. [29]

kelime: Kelime luḡatda bir söze dirler ve iştılāḫda bir lafzdır ki ma'nā-yı müfred için vaż' olunmuşdır. [9]

kelimede feşāḫat: Yalnız bir kelimede feşāḫat [37] ol kelimeniñ tenāfir-i ḫurūfdan ve ḡarābetden ve ḳıyāsa muḫālefetden ḫāliş olmasındır. [38]

[ḳıṭ'a]: Şol mütteḥidetü'l-vezn ve'l-ḳāfiye olan beytlerdir ki anıñ maṭla'ı olmaya ve kelām-ı manzūmdan bu nev'e ḳıṭ'a dinmesi maṭla' ser-i ḳaşıdeden bir pāre olduḡı i'tibārlıdır. [109]

ḳıyās-ı ḫafī: bkz. muḳaddeme-i yaḳīniyye

kināye: Kināye luḡat-ı 'Arab'da terk-i taşriḫa dirler. Maşdardır. İştılāḫda kināye şol lafzdır ki ol lafzın lāzım-ı ma'nāsı murād ola ol ma'nāniñ murād olunmasınıñ cevāzıyla bile ol lāzımla. Ya'nı lāzımı zıkr idüp melzūmı murād eylemekdir. [96] Ḥāşıl-ı kelām oldur ki kelime-i müsta'meleden murād ya ma'nā-yı ḫaḳiḳidir veyāḫud ḡayr-ı ḫaḳiḳidir ma'nā-yı ḫaḳiḳiniñ 'adem-i cevāzıyla veyāḫud ḡayr-ı ma'nā-yı ḫaḳiḳidir ma'nā-yı ḫaḳiḳiniñ murād olmasınıñ cevāzıyla bile. Evvelkisine ḫaḳiḳat dirler ve ikincisine mecāz dirler ve üçüncisine kināye ta'bīr iderler. Ammā kināyede ma'nā-yı ḫaḳiḳiniñ murād olması vācib olmaz. [97] ayrıca bkz. **ḫaḳiḳat**

kizb: bkz. şādık

lafz: Lafz luḡatda atmaḡa ve remy itmege dirler ve iştılāḫda lafz şol bir şeydir ki insān anı telaffuz eyler yāḫud insāniñ telaffuz eyledüḡi şey ḫükminde olur. [9]

lāzım-ı fā'ide-i ḫaber: bkz. fā'ide-i ḫaber

leff ü neşr: Ḳısm-ı ma'nevīdendir leff ü neşr. Bu daḥı iki ḳısmdır. Ya **leff ü neşr-i müretteb**dir [131] veyāḫud **leff ü neşr-i ḡayr-ı müretteb**dir. [132]

leff ü neşr-i ḡayr-ı müretteb: bkz. leff ü neşr

leff ü neşr-i müretteb: bkz. leff ü neşr

leṭāfet-i kelām: Leṭāfet-i kelām bir keyfiyyetdir ki ol kelāmın kelimātınñ ḳalbe neşāṭ u ṭarab virici ma'nā ile bile ṭayyibe vü leyyine olmasını ya'nı nerm ü ḫoş-āyende olmasını iḳtizā ḳılır ve başarı başiretle vech-i ma'nāsına nazar olunduḡda derūna meserret-baḫş olmaḡı müstelzim olur. [179]

luḡaz: Luḡaz şol kelām-ı mevzūndur ki eşyadan bir şey'in zātına delālet eyleye ol şey'in ba'zı şifāt u 'alāmātını zıkr itmekle. Şu vech üzere ki ol şey'i temyiz eyleye anıñ mā-adāsı olan şeyleriñ cümlesinden. Luḡaz aşlında şol yaban fāresiniñ deliklerine dirler ki egri bügri yolları ola ve egri ve çapraşık yola daḥı dirler ki sāliline müşkil gele. Şoñra naḳl olındı şol söze ki anda [123] bir müsemməya remz ü işāret ola anıñ 'alāyimi zıkr olunmaḡla ve ol 'alāmetler ki gerekse ismiñ olsun ve gerekse müsemməniñ olsun. [124]

lüzüm mā lā yelzem: Lüzüm mā lā yelzem daḥı bundandır (muḥassināt-ı lafziyyedendir) ve buña **i'nāt** daḥı dirler mütekellimi 'anet ü meşāḳate düşürdüḡüçün ve **iltizām mā lā yelzem** oldur ki ḫarf-i revīden evvel sec'de lāzım olmayan ḫarf-i mücerred tezyīn için getüreler. Farazā eger getürmeseler daḥı sec' ve ḳāfiye ansız tamām olurdu. [144]

maḳlūb-ı ba'z: Kelimeleriñ ba'zı ḫurūfında taḳdīm ü te'hīr olan gibidir. [143]

maḳlūb-ı küll: Kelimeleriñ cemī' ḫurūfında taḳdīm ü te'hīr olandır. [143]

maznūnāt: Maznūnāt şol ḳazāyadır ki 'aḳl anıñ sebebiyle bir cānibi terciḫ eyledüḡi ḫāle ḫüküm eyler 'Şu şöyledir.' diyü anıñ [184] naḳizini tevciz itmekle bile. [185]

mecāz: Mecāz aşlında mef'al vezninde ism-i mekāndır. Mekānundan geçdi ba'dehu naḳl eylediler şol kelimeye ki ol mekān-ı aşlısından āḫer ma'nāya tecāvüz eyleye. Ya'nı mecāz bir kelimedir ki mevzū'un leh olan ma'nādan ḡayrıda müsta'mel ola şol bir iştılāḫdaki teḫāṭub anıñla vāki' olur bir vech üzere müsta'mel ola ki şāḫiḫ ola [82] mevzū'un leh murād olmaḡı ḳarīne ile bile. [83] Ayrıca bkz. **mecāz:** Her şol lafz ki

ma'nā-yı mā vaz' lehinden ğayrıda isti'māl olına bir 'alāka için ma'nā-yı mā vaz' leh murād olmaduğı karīne ile bile aña mecāz ta'bīr iderler. [84]

mecāz-ı 'aqlī: bkz. isnād-ı ḥaḳīkī

mecāz-ı ḥükmī: bkz. isnād-ı ḥaḳīkī

mecāz-ı mürsel: Mecāz-ı mürsel oldur ki vech-i ŧebeh ve müŧābehahet olmaqsızın ma'nā-yı mecāzī ile ma'nā-yı ḥaḳīkī arasında 'alāka tamām ola. [84] ayrıca bkz. **ḥaḳīkat**

medḥ bimā yüşbihü'z-zemm: Medḥ bimā yüşbihü'z-zemm dağı bu kısım-ı ma'nevīdendir ve medḥ oldur ki memdūḥı medḥ idüp ba'dehu bir lafz getüresin ki ol lafz zemm zannolına. Ammā ol dağı medḥdir. [132] Medḥ bimā yüşbihü'z-zemm olduğu gibi **zemm bimā yüşbihü'l-medḥ** dağı bundandır (kısım-ı ma'nevīdendir). [133]

mektüb: bkz. menşür

menḳül: Eger bir lafz vaz'-ı evvelden mehcür olup āḥer ma'nāya naḳl olınsa aña menḳül dinür. Eger nāḳil 'örf-i ḥāşş olursa ve bir lafzı vaz'-ı evvelinden kendilerinin iŧlāḥına naḳl kılırsa aña **ḥaḳīkat-ı 'örfiyye-i ḥāşşa** dinür [15] ve eger naḳl bir cemā'ata maḥşuş olmayup 'āmmeye mensüb olursa aña **ḥaḳīkat-ı 'örfiyye-i 'āmm** ta'bīr kılınur. Bunuñ nāḳili mu'ayyen olmaduğu için buña ḥaḳīkat-ı 'örfiyye-i 'āmm dinmişdir ve eger naḳl 'alāka ve münāsebet üzere mübtenī olmazsa aña **mürtecel** dirler. [16]

menşür: Bilgil ki kaçan bir kimse bir kimseye bir kāğad yazsa andan ḥālī degildir ki mürsel mürselün ileyhden ya a'lā ola veyāḥud aña müsāvī ola veyā andan ednā ola. Eger mürsel a'lā olursa nazar olına ki ol pādişāḥ mıdır veyāḥud ğayrı mıdır? Eger pādişāḥ olursa ol meşūra menşür ya **feth-nāme** veyāḥud **fermān** dirler ve eger mürsel-i a'lā pādişāḥıñ ğayrı olursa aña **misāl** ta'bīr iderler. Meşelā vüzerā vü ümerāniñ mektübları gibi ve eger mürsel mürselün ileyhe müsāvī olursa ol nüvişteye **mektüb** dirler ve eger mürsel mürselün ileyhden ednā olursa ol meşūra [190] **'arz** ve **'arīza** ta'bīr iderler. [191]

meşnevī: Meşnevī ŧol mütevāfiḳatü'l-evzān ve müteḥālifetü'l-kavāfi olan beytlerdir ki ol beytlerden her birisi iki ḳāfiye ŧāḥibi olalar. [110] Ve'l-ḥāşıl kelām-ı manzūmdan bu nev'e meşnevī tesmiye olunması ebyātdan her birisi iki ḳāfiye ḧutduđu i'tibāryıdır. [111]

metānet-i [175] kelām: Metānet-i kelām ŧol bir keyfiyyet(dir ki elfāzıñıñ) cezīle olmasını ve anıñ terkībiniñ dökilmiş olmasını iḳtizā eyleye. Cezīl egerçi aşl-ı luğatda ḥizem-i ğalīze dirler ammā rekīkiñ zıddı olan feşāḥat ma'nāsında hem isti'māl iderler. Bunda rekīkiñ zıddı olan feşāḥat ma'nāsındadır ve müferrağ dökilmiş ma'nāsındadır ve maḳşūd oldur ki ol lafzıñ ekşer ḥurufı mechüre ve müsta'liye ve ŧedīde ola. [176]

mişāl: bkz. menşür

mu'ammā: Mu'ammā ŧol kelām-ı mevzūna dirler ki esmādan bir ism üzere remz ü imā ḧarīḳiyle delālet eyleye ve mu'ammā ta'miyyeden müŧaḳdır ve ta'miyye örtmege dirler ve münāsebet-i beyne'l-ma'neyn oldur ki bu nev' kelāmda dağı setr itmek vardır. Zīrā bunda bir kimseniñ ismini setr idüp bir ḧarīḳle aña işāret iderler. Mu'ammāniñ maḥşuş ḳavā'idi yoḳdur egerçi ḳavā'id baş eylemiş çoḳdur. Bu cümleden mu'ammāniñ iki ḧarīḳi vardır. Evvel oldur ki bir isme işāret ü imā ola ve ma'nā-yı laḧif dağı müstefād ola [122] ve ikinci ḧarīḳi oldur ki ancak hemān isme işāret olup ma'nā-yı laḧif müstefād olmaya. [123]

mu'aşşer: bkz. musammaḧ

muḥālefetü'l-ḳiyās: Muḥālefetü'l-ḳiyās bir kelimeniñ luğāt-ı 'Arab'ıñ tetebbu'ından müstenbaḧa olan ḳavā'ide muḥālif olmasıdır. [41]

muḥammes: bkz. musammaḧ

muḳaddeme-i maḳbüle: Muḳaddeme-i maḳbüle ŧol bir kelāmıdır ki ol kelām maḳbül ḳılına ŧol bir ŧaḥşdan ki anıñ ḥaḳḳında ya ziyāde 'aḳl u 'ilme veyā dīn-i kāmile iḧtişāşından ötüri veyā emr-i semāviden ötüri i'tiḳād olına. [184]

muḳaddeme-i yaḳīniyye: Muḳaddeme-i yaḳīniyye ŧol bir ḳaḳıyyedir ki yaḳīn ifāde eyleye. [181] **Yakīn** ŧol i'tiḳāddır ki 'Taḥḳīḳan bir ŧey nefsinde ŧöyledir.' dine ol i'tiḳādiñ vāḳi'a muḧābıḳ olmasıyla bile ve dağı yaḳīn ol nesneye i'tiḳāddır ki ol nesne mümkin olmaya illa öyle olmaḳ ve muḳaddemāt-ı yaḳīniyye altı kısma münḳasım olur. Anıñ evveli **evveliyāt**dır ve ol ŧol ḳazāyādır ki 'aḳl ol ḳazāyāniñ iki ḧarafını mücerred taşavvur itmekle ve beynehümāda vāḳi' olan nisbeti mülāḥaza ḳılmağla 'Şu ŧöyledir.' diyü cezm eyler ve ikincisi ŧol ḳazāyādır ki anıñ ŧübütü ḳazāyā-yı ḳiyāsiyye ile zāḥir olur ve üçüncüsü **müşāhedāt**dır ve müşāhedāt ŧol ḳazāyādır ki 'aḳl mücerred ḥiss-i zāḥir vāsiḧasıyla ḥükm eyler [182] ve eger 'aḳl mücerred ḥiss-i bāḧınla ḥükm ḳılırsa buña **vicdāniyāt** dirler. Dördüncüsü **mücerrebāt**dır ve ol ŧol ḳazāyādır ki ḥiss vāsiḧasıyla 'aḳl aña ḥükm eyler anıñ tekrāriyle ve ḳiyās-ı ḥafī vāsiḧasıyla ve ol **ḳiyās-ı ḥafī** budur ki bir nesneniñ dā'imā nehc-i vāḥid üzere mütekerrir vāḳi' olması veyāḥud ekşer vāḳi' olması mādām ki ittifaḳi olmaya lā-büdd anda bir sebeb olur egerçi ol sebebiñ māhiyyeti ma'lūm degil ise çünkim 'aḳl ol sebebiñ ḥuşūlini bile müsebbibiñ vücūdına ḳaḧ'an ḥükm eyler. Beşincüsü **ḥadesiyyāt**dır ve ol ŧol ḳazāyādır ki 'aḳl ḥades vāsiḧasıyla aña ḥükm eyler. [183] Altıncısı **mütevātirāt**dır ve ol ŧol ḳazāyādır ki bir cemā'atıñ elsinesiyile ḧābit ola ki ol cemā'atıñ kızb üzere tevāfuḳı olmaya. [184]

murabba': bkz. musammaḧ

musammaṭ: Musammaṭ şol veznde ve kâfiyede müttefika olan mışra'lardır ki kâfiyeden mâ-'adâ veznde mışra'-ı ahîrle müttefik olalar. Vaḥîd-i Tebrizî 'ilm-i 'arûz ve kâfiyeye müte'allik olan risâlesinde dimişdir. Musammaṭ dört mışra'dan on mışra'a varıncaya dek şaḥîḥ [111] olur. Ya'nî şî'ri dört baḥş iderler. Üç baḥşına dek bir güne kâfiye getirürler ve dördüncü baḥşında aşl kâfiye getirürler ki şî'riñ binâsı ol kâfiye üzere ola ve ke-zâlık beş baḥş veyâ altı baḥş veyâ yedi baḥş eyleseler ona varıncaya dek buña göre kıyâs eyle. Ta'rîf-i mezkûr bunuñ cümle aḳsâmını şâmil olur ki ol **murabba'** ve **muḥammes** ve **müseddes** ve **müsebba'** ve **müsemmen** ve **mütessa'** ve **mu'aşşer**dir. [112]

muvâzî: bkz. sec'-i mütevâzî

mücerrebât: bkz. muḳaddeme-i yaḳîniyye

mücmel: Eger lafz-ı vâhid iki veyâ üç veyâḥud ziyâde ma'anî için mevzû' olursa ve ol ma'anîden her birine vaz'-ı ulâ üzere 'ale's-seviye delâlet kılsa ol lafza ma'anîden her birine nisbetle mücmel dirler ve cemî' ma'nâya nisbetle **müşterek** ta'bîr iderler. [14]

müfred: Müfred bir lafzdır ki ol lafzın cüz'i ma'nâsının cüz'i üzere delâlet eylemez. [11]

müfred: Müfred bir beytdir ki ya bir kâfiye şâhibi veyâḥud iki kâfiye şâhibi ola ve buña tenhâ bir beyt olduḡ için **ferd** didiler. [110]

müfredde feşâḥat: Ol müfrediñ tenâfir-i ḥurûfdan ve ġarâbetden ve kıyâsa muḥalefetden ḥâliş olmasdır. [29]

münşî: Münşî luġatda inşâ idici dimekdir ve inşâ ḥalk ve taḳdîr ma'nâsınadır ve iştîlâḥda münşî şol bir kimsedir ki anıñ için meleke-i râsiḥa ola ki [186] ol keyfiyyet-i râsiḥa sebebiyle maḳşûd olan ma'nâyı büleġâ katlarında maḥmûd u pesen-dîde olan üslûb üzere edâ eylemege ḳâdir ola. [187]

mürâ'ât-ı nazîr: Mürâ'ât-ı nazîr daḡı bu kısım-ı ma'nevîdendir. Mürâ'ât-ı nazîr oldur ki biribirine münâsib lafzlar getüreler. Buña **tenâsiib** ve **tevfik** ve **telifik** daḡı dirler. [131]

mürtecel: bkz. menḳûl

müsebba': bkz. musammaṭ

müseddes: bkz. musammaṭ

müşemmen: bkz. musammaṭ

müsta'îr: bkz. isti'âre

müste'âr: bkz. isti'âre

müste'ârun leh: bkz. isti'âre

müste'ârun minh: bkz. isti'âre

müstezâd: Müstezâd şol kelâm-ı manzûmdur ki anıñ her mışra'ından soñra veyâḥud beytinden soñra neşrden bir fıḳra ziyâde kılna ve şart oldur ki ol zâ'id olan menşûr bi-ḥasebi'l-ma'nâ ol kelâm-ı manzûma mürtebiḡ ola. Ol emr-i zâ'ide nazaran bu kısım şî're müstezâd didiler ve müstezâd iki kısmdır. Kısım-ı evvel oldur ki menşûr mışra'-ı mezkûruñ 'aḳabinde irâd olına ve kısım-ı şânî oldur ki menşûr beyt-i mezkûruñ 'aḳabinde zıkr kılna. [119]

müşâhedât: bkz. muḳaddeme-i yaḳîniyye

müşebbeh: Teşbih-i iştîlâḥiñiñ erkânına nazâr olınmaġla dört kısım olur. İki tarafı ki biri müşebbeh ve biri müşebbehün biḥdir ve biri vech-i şebehdir ve biri daḡı **edât-ı teşbih**dir. Emr-i evvele müşebbeh dirler ve emr-i şânîye **müşebbehün biḥ** dirler ve müşterek olan ma'nâya **vech-i şebeh** ta'bîr iderler. [44]

müşebbehün biḥ: bkz. müşebbeh

müşekkek: bkz. mütevâḡî

müşterek: bkz. mücmel

mütellimde belâġat: Mütellimde belâġat melekedir ki mütellim anıñla te'lîf-i kelâm-ı belîġ eylemege ḳâdir olmuşdır. [27]

müterâdifân: Eger iki kelime veyâḥud daḡı ziyâde bir ma'nâ için mevzû' olsalar ol iki kelimeye [13] müterâdifân dirler ve eger daḡı ziyâde olursa **elfâz-ı müterâdife** ta'bîr iderler. [14]

mütessa': bkz. musammaṭ

mütevâḡî: Eger ma'nâ-yı kelime vâhid bi's-şahş olmayup ol ma'nânıñ ḥuşûli bir nev'in efrâdına 'ale's-seviye olursa aña mütevâḡî dirler ol ma'nâda efrâdın tevâfuḳı olduġı mülâbese ile ve eger 'ale's-seviye olmazsa ol kelimeye **müşekkek** dirler efrâdın anda tefâvüti ve teşârûki olduġı cihetden bu kelime müşterek midir veyâḥud mütevâḡî kabîlinden midir diyü nazır olan kimseleri şekk ü şübheye ilḳa eyledüġi vâşiḡa ile. [13]

mütevâtirât: bkz. muḳaddeme-i yaḳîniyye

nehj: bkz. istifhâm

reddü'l-'acüz 'ale's-şadr: Reddü'l-'acüz 'ale's-şadr daḡı muḥassinât-ı lafziyyedendir ve altı nev' üzere olur. Nev'-i evvel oldur ki lafz-ı evvel bi-'aynihi mezkûr ola ve yine evvelki ma'nâsı murâd ola. [139] Nev'-i şânî oldur ki lafz-ı evvel bi-'aynihi mezkûr ola ammâ ma'nâ muġâyir ola ve bu ḥaḳîḳatde tecnîs-i tâmdır. Nev'-i şâliş oldur ki lafz-ı evvel bi-'aynihi mezkûr ola ve evvelki ma'nâ daḡı murâd ola ammâ ol lafz mışra'-ı evvelin tâ evvelinde vâḳi' olmaya. Nev'-i râbî' nev'-i şâliş gibi ola ammâ evvelki ma'nâ murâd olmayup ġayr

ma'nā murād ola. [140] Nev'-i hāmī oldur ki her mışra'ın evvelinde ve āhirinde olan lafzlar aşda ve ma'nide müttefik olalar velākin şığada mütefāvüt olalar. Nev'-i sādīs oldur ki evvelde ve āhirde olan lafzlar aşda bir lafzdan müştak olmayup ma'nāda dağı muhtelif olalar. [141]

remz: bkz. ta'rīz

risāle: Risāle şol menşūr olan kelāmdır ki agraždan bir ğaraž için kitābet olına ki ol ğaraž 'ımleri ve huḫbeleri beyān eylemeye belki nev'-i vāhiddeden ancağ birkaç mes'ele beyān eyleye. [185]

rubā'ī: Rubā'ī şol iki beytdir ki bir veznde ve bir kāfiyede müttefik olalar ki ol vezne şı'r kısmından bu nev' muhtaşş ola ve ol iki beytiñ evvelki beyti iki kāfiye şāhibi ola. [108]

şādık: Kelām-ı haberiniñ şıdka ve kızbe ihtimāli vardır. Zīrā kelām-ı haberiniñ iki nisbeti vardır. [18] Evvel şol nisbet-i kelāmiyyedir ki müsned ile müsnedün ileyhiñ miyānında vāķi' olandır ve ikinci şol nisbet-i hāriciyyedir ki nisbet-i kelāmiyyeden қаt'-ı nağar hāricde müsnedün ileyhiñ zātı ve müsnediñ mefhūmı vāķi' olmağdır. Eger nisbet-i kelāmiyye muḫābık-ı nisbet-i hāriciyye olursa ol kelāma şādık dinür ve eger hārice muḫābık olmazsa aña **kizb** tesmiye olunur. Eger bu nisbet-i kelāmiyye muḫābık-ı nisbet-i hāriciyye olursa bu kelām şādık olur ve eger hārice muḫābık gelmezse aña kızb dinür. Ya'nı nizām-ı haberin şıdka muhbiriñ i'tikādına muḫābık olmağdır eger ol i'tikād haḫā oldu ise de ve haberin kızbi muhbiriñ i'tikādına muḫābık olmamağdır eger ol haber fi'l-vāķi' şıdka ise de. [19]

sec': Sec' luğatda kımrı āvāzına ve hedīr-i hāmāmeye dirler ve ışılāğda kelām-ı menşūrdan iki fāşılanıñ āhirde ħarf-i vāhid üzere muvāfağat eylesesine dirler. [126]

sec'-i muḫarraf: Sec'-i muḫarraf neşreden revīde iki fāşılanıñ tevāfuğına dirler. [127]

sec'-i mütevāzī: Sec'-i mütevāzī kelām-ı menşūrdan iki fāşılanıñ veznde ve 'aded-i ħurūfda ve ħarf-i revīde muvāfik u müsāvī olmasındır. [126] Bu sec'e **muvāzī** tesmiye olunması her iki lafz veznde ve 'aded-i ħurūfda ber-ā-ber olduğı mülābese ileidir. [127]

sec'-i mütevāzin: Sec'-i mütevāzin kelām-ı menşūrdan iki fāşılanıñ ancağ veznde muvāfağat eylesesidir. [127] Taḫkīk-i kelām oldur ki bu nev' kelām sec'den hāricdir. Zīrā kelām-ı menşūrda sec' nazmda kāfiye ħükminde ve bu kısım eger kelām-ı mevzūnda vāķi' oldısa kāfiye dimezler. Pes bu sec'den hāric olur. [128]

selāset-i kelām: Selāset-i kelām bir keyfiyyetdir ki kelāmın lisān üzere suhūletle cārī olmasını iktizā eyley. Ḥāşıl-ı kelām esbāb-ı selāsetiñ a'lāsı şol ħurūfdur ki anıñ ictimā'ından lisāna şiklet gelir. Kelāmda ol ğüne ħurūf olmaya ve cereyān suhūlet-i nefse mānī' gelmeye. [175]

ta'kīd-i lafzī: Ta'kīd-i lafzī kelāmın mağşūd olan ma'nā üzere zāhirü'd-delāle olmamasındır ve delāletiñ 'adem-i zuhūrına sebep terkīb-i kelāmda ħalel olduğı içündür. Ma'nā tertīb-i elfāz tertīb-i ma'nāya muḫābık olmayup kelāmda [32] tağdīm ü te'ħir veyā ħazf u izmār olduğı cihetden mağşūd olan ma'nāyı fehm şa'b u 'asir olur. [33]

ta'kīd-i ma'nevī: Ta'kīd-i ma'nevī oldur ki kelām mağşūd olan ma'nā üzere zāhirü'd-delāle olmaya zihniñ aña intikālede ħaleli olduğıçün ve bi-ħasebi'l-luğā mefhūm olan ma'nā-yı evvelde mağşūd olan ma'nā-yı şāniye zihniñ 'adem-i intikāline sebep vesā'it-i keşireye muhtāc olan levāzım-ı ba'ideniñ zikridir veyāħud ki ma'nā-yı mağşūd üzere delālet eyleyen qarā'iniñ müntefi olmasındır. [35]

ta'rīz: Ta'rīz bir mağşūd olmayan şey zikr eylemekdir ki anıñ ile mütekellimiñ mağşūdına istidlāl olına ve ta'rīze anıñçün ta'rīz didiler ki mütekellim kelāmı bir 'arza ya'nı bir cānibe imāle idüp ve murādı ol cānib olmayup cānib-i āheri murād eyley veyāħud anıñçün ta'rīz didiler ki bir şey 'arz olunup mağşūd şey'-i āher ola ve eger ğayr-ı mağşūd olan kelām ile mağşūd olan kelām miyānında ya'nı lāzım ile melzūm mā-beyninde vesā'it çok olursa aña **telvīh** dirler. Zīrā telvīh seniñ ğayra ırağdan işāret eylemeğdir. [99] Eger mağşūd olan kelāmla ğayr-ı mağşūd olan kelāmın miyānında vesā'it lüzūmda ħafā ile bile ḫalīl olursa aña **remz** dirler [100] ve kılet-i vāsıta remze münāsibdir ki ol ħafiyeye-i qarībe işāret eylemekdir. Zīrā ħaḫīkat-ı remz aşında leḫ ü ebrū ile işāret eylemege dirler ve eger vesā'it ḫalīl olup mülāzemetde ħafā olmazsa aña **imā** vü **işāret** ta'bīr iderler. [101]

tarşī: Tarşī dağı bundandır (muḫassināt-ı lafziyyedendir). Tarşī' luğatda cevāhiri bir nesneniñ üzerine perkitmege dirler ve ışılāğda beytiñ veyā neşriñ elfāzı birbirine kāfiye olmağa dirler. [145]

tazmīn-i müzdevic: Tazmīn-i müzdevic dağı bundandır (muḫassināt-ı lafziyyedendir) ve tazmīn-i müzdevic oldur ki sec' ve kavāfī ri'āyet olınduğdan şoñra ba'zı lafzlar getüreler ki veznde ve kāfiyede birbirine müşābih olalar. [144]

tecāhül-i 'arif: Tecāhül-i 'arif dağı bu kısım-ı ma'nevīdendir. Tecāhül-i 'arif oldur ki bir nesneyi bilürken bilmezlene. [133]

tecnīs-i haḫḫ: bkz. cinās

tecnīs-i nākış: bkz. cinās

tecnīs-i muḫarref: bkz. cinās

tecnīs-i muḫarraf: bkz. cinās

tecnīs-i mükerrer: bkz. cinās

tecnīs-i mürekkeb: bkz. cinās

tecnīs-i müzeyyel: bkz. cinās

tecnīs-i tām: bkz. cinās

tecnīs-i taṣḥīf: bkz. cinās

tecnīs-i zā'id: bkz. cinās

tecrīd: Tecrīd daḥı bu kısım-ı ma'nevīdendir ve tecrīd birkaç kısmdır. İnsānıñ kendü nefesine ḥiṭāb eylemesi bu kısmıldandır. Ya'nī tecrīd oldur ki insān kendü nefisinden şıfatda kendüye mümāşıl bir şahş-ı āḥer nez' eyleyüp aña ḥiṭāb eyleye. [132]

tevfīk: bkz. mürā'āt-ı nazīr

telvīḥ: bkz. ta'rīz

tenāfūr-i ḥurūf: Tenāfūr-i ḥurūf kelimede bir şıfatdır ki lisān üzere şaklı mücib ola ve anı nuṭṭa getürmek 'asīr gele. [38]

tenāfūr-i kelimāt: Kelimātıñ lisān üzere şakıl olmasındır. [30]

tenāsüb: bkz. mürā'āt-ı nazīr

tenbīh: Kelām-ı inşā'ı eger bir şey'in talebi üzere delālet-i vaz'ıyye ile delālet eylemezse aña tenbīh tesmiye kılnur. Bu kısmda temennī ve tereccī ve kase ve nidā ve ef'āl-i muḳārebe ve ef'āl-i medḥ ve ef'āl-i zemm dāḥıl olur ki mütekellim bu aḳsāmıñ her biriyle muḥāṭabı kendü mā-fi'z-zamīrinden āgāḥ kılnur. [18]

tercī': Tercī' şol şırdır ki ol iki ḳāfiye şāḥibi olan bir beytle ḥişşe kılnıñmış ola ve ol ḥişşelerden her bir ḥişşe şol maṭla' şāḥibi birkaç beytlerdir ki vezn ve ḳāfiye cihetinden mütteḥide olalar ve ol maḥşuş olan beyte şu'arā **tercī'-bend** dirler ve ol bend gāliben mükerrer olur ve gāḥī mükerrer olmayup her kısmda hemān bir beyt zıkr kılnur. Tercī' luḡatda girü döndermege dirler. Her ḥişşeniñ 'aḳabinde ol bendi girü dönderüp tekrār zıkr eyledükleri mülābese ile bu nev'e tercī' ta'bir iderler. [108]

tercī'-bend: bkz. tercī'

tesviye: Kaḳan iki şey'in bir emrde miyānını cem' eylemek murād eyleseler (ve o) iki şey'in her biri müşebbeh ve müşebbehün bih olmağa [79] lāyık ola ve eger evvelki ṭarafı müte'addid olursa ya'nī müşebbeh ṭarafı müşebbehün bih ṭarafı degil aña tesviye ta'bir iderler ve eger ikinci ṭarafı müte'addid olursa ya'nī müşebbehün bih evvel ṭaraf degil aña **teşbīh-i cem'** dirler. [80]

teşbīb: Teşbīb luḡatda şā'ir ḳaşıdesin maḥbūbuñ cemāl ü kemāliyle tezyīn eylemege ve kendü 'aşḳ u maḥabbetde olan ḥāl-i pūr-melālini aña söylemege dirler ve ıstılāḥ-ı şu'arāda teşbīb şol birkaç beytlerdir ki evvel-i ḳaşıdeden medḥ-i memdūḥa dek anıñ üzerine müştemiledir ki şā'iriñ ḥāṭırı anıñla münşıṭ olur. Pes her neniñ zıkrıyle ki ḥāṭır mütenesşıṭ ola ol nev' söze şu'arā tenşīṭ-i ḥāṭır kılduḡıçün teşbīb didiler. [107]

teşbīh: Teşbīh bir emriñ bir āḥer emrde ma'āniden bir ma'nāda müşāreket eylemesi üzere delālet kılnmasıdır. Delālet bunda hidāyet ma'nāsına olur. Bu maḥalde murād bu degildir. Belki şol teşbīh-i muşṭalaḥdır. **Teşbīh-i ıstılāḥī** bir emriñ bir āḥer emre bir ma'nāda [43] müşāreket eylemesi üzere delālet kılnmasıdır. Ol delālet isti'āre-i taḥḳīkiyye vechi üzere ve daḥı isti'āre bi'l-kināye ṭariḳi üzere olmaya. [44]

teşbīh-i cem': bkz. tesviye

teşbīh-i ıstılāḥī: bkz. teşbīb

teşbīh-i maḳlūb: Az olur ki teşbīhden ḡaraz müşebbehün bihe ā'id [77] olur. Bu daḥı iki nev'dir. Bir nev' müşebbehün bih vech-i şebehde etemm ü ekmel olduḡını ihām eyler. Bu nev' teşbīh-i maḳlūbda bulunur. Bu ol teşbīhdır ki nāḳış bunda müşebbehün bih kılnur anıñ ekmel ü etemm olmasını iddi'a eylemek ḳaşd eylemeden ötüri. [78]

teşbīh-i mürekkeb bi'l-mürekkeb: Bilgil ki hey'eti hey'ete teşbīb eylemek ki teşbīh-i mürekkeb bi'l-mürekkeb didükleridir gāḥ olur ki hey'etiñ eczāsından her birini āḥerine teşbīb eylemek hem mümkündür [67] gāḥ [68] olur ki eczādan her birini eczāya teşbīb mümkün olmaz. [69]

tevfīk: bkz. mürā'āt-ı nazīr

tezād: Kısım-ı ma'nevī ki **tübāk** ve tezād bu kısmdandır ve tezād aña dirler ki iki zıdd olan ve birbirine muḳābil gelen ma'naları bir maḥalde cem' eyleyeler [130] ve ol cem' ya iki ism ḳabīlinden olur veyāḥud iki fi'l cihetinden olur veyāḥud iki ḥarf nev'inden olur. Gāḥ olur ki **tübāk** nefy ü işbātla da olur. [131]

tübāk: bkz. tezād

vaz': Vaz' luḡatda ḳomağa dirler ve ıstılāḥda vaz' bir şey'i bir şey'e taḥşış itmekdir. Her ne zamānda ki şey-i evvel ıtlāḳ olına yāḥud ihşās olına andan şey-i şānī fehm kılna. [10]

vech-i şebeh: Vech-i şebeh beyne'l-müşebbeh ve'l-müşebbehün bih müşterek bir emrdir ya taḥḳīk yöninden veyā taḥyīl yönünden ki ol emriñ ṭarafeyne ziyāde ihtişāşı olsa ol ikisiniñ ol emrde müşterek olması ḳaşdıyla bile. [54] **Vech-i şebeh-i ḥaḳīkī** oldur ki ṭarafeyniñ zātında müteḥaḳḳık ola. **Vech-i şebeh-i taḥyīlī** oldur ki vech-i şebeh āḥad-ı ṭarafeynde veyāḥud iki ṭarafda bile bulunmaya. [55] ayrıca bkz. **müşebbeh**

vech-i şebeh-i ḥaḳīkī: bkz. vech-i şebeh

vech-i şebeh-i taḥyīlī: bkz. vech-i şebeh

vech-i Şebeh-i vehmî: Vech-i Şebeh-i vehmî ki ĥükmen vâhid ola oldur ki vech-i Şebeh umûr-ı mütevehhimeden mütenezzi' ola. [69]

vicdâniyât: bkz. muĥaddeme-i yaĥiniyye

yaĥîn: bkz. muĥaddeme-i yaĥiniyye

za'f-ı te'lîf: Kelâmda za'f-ı te'lîf oldur ki beyne'l-cumhûr meŐhûr u müte'arif olan ħavâ'id-i naĥviyyeniñ ĥilâfı üzere ola. [30]

zamîr: bkz. 'alem

zemm bimâ yüşbihü'l-medĥ: bkz. medĥ bimâ yüşbihü'z-zemm

Sonuç

Sonuç olarak bu yazıyla İsmâil-i Ankaravî'nin 'Hatîb-i DımıŐkî' lakabıyla tanınan Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh'* ile 'Hâce-i Cihân' olarak bilinen Mahmûd-ı Gâvân'ın *Menâzirü'l-İnşâ*'sından yararlanarak belâgat sahasında kaleme almış olduĥu *Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhu'l-Fesâha*'sının 'belâgat', 'fesâhat', 'meânî', 'beyân', 'bedî' ve 'inşâ' ilimleriyle ilgili istilahlardan ve bunların tanımlarından oluŐan terimler sözlüĥü ortaya konmuŐtur.

KAYNAKÇA

ANKARAVÎ, İsmâil (1284). *Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhu'l-Fesâha*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.

DURMUŞ, İsmail (2002). "Kazvîni, Hatîb" *TDVİA*, C. 25, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

FERRARD, Christopher (1984). "The Development of an Ottoman Rhetoric up to 1882 Part II: Contributions from Outside the Medrese", *Osmanlı AraŐtırmaları*, S. IV, s. 19-34.

GÖLPINARLI, Abdülbâki (1971). *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloĥu II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KURTULUŞ, Rıza (2003). "Mahmûd-ı Gâvân" *TDVİA*, C. 27, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

SUMMAK, Abdülkadir (1999). *Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhu'l-Fesâha -Transkripsiyonlu Metin-*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÜLKEN, Fatih (1990). *Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhu'l-Fesâha'sı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.